

MAMLAKATIMIZDA TRANSPORT LOGISTIKASINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Rajabov Fayzulloxon Odiljon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Email: uzbunique@gmail.com

Annotatsiya: *Mamlakatimizda transport tizimi shiddat bilan rivojlanayotgani, iqtisodiyotimizda ishlab chiqarilgan mahsulotni xavfsiz, o‘z vaqtida, iste‘molchiga yetkazishda transportlarga bo‘lgan ehtiyoj tobora oshib bormoqda. Yuklarni transportda tashishning tezkor va sifatli rejalashtirish, uni monitoringini olib borish kerak bo‘ladi. Yuklarni samarali, o‘z vaqtida, aniq manzilga tashishda rejalashtirish juda muhim va mas‘uliyatli jarayondir. Ushbu maqolada logistika va transport logistikasi tushunchalari haqida kengroq ma‘lumot berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Transport, logistika, logistik tizimlar, globallashtirishning harakatlantiruvchi kuchlari, savdo va uni rag‘batlantiruvchi omillar, ilmiy-amaliy yo‘nalish, zahiralar logistikasi, omborlarga joylashtirish logistikasi, axborot logistikasi, minimal harajatlar bilan, global optimallashtirish tamoyili.*

Logistika - so‘zi kelib chiqishi bo‘yicha yunoncha so‘z bo‘lib, qadimgi Yunonistonda u mulohaza yuritish san‘atini bildirgan. Vizantiyada armiyani ta‘minlash va uning ko‘chishlarini boshqarish sifatida, Rim imperiyasida esa - oziq-ovqatlarni taqsimlash qoidalari sifatida ta‘riflangan.

Logistika - fanlararo ilmiy yo‘nalish sifatida ta‘riflasak, bevosita moddiy oqimlarning samaradorligini oshirishning yangi imkoniyatlarini izlash bilan bog‘lanadi.

Bu tushunchaga terminologik lug‘atda quyidagicha ta‘rif berilgan.

Logistika - bu homashyo va materiallarni ishlab chiqarish korxonasiga yetkazib berish, xomashyo, materiallar va yarim tayyor mahsulotlarga korxonaning ichida ishlov berish, tayyor mahsulotni iste‘molchilarning manfaatlari va talablariga muvofiq ularga yetkazib berish, tashish, omborlarga joylashtirish, shuningdek tegishli axborotni uzatish, saqlash va ishlov berish jarayonida amalga oshiriladigan moddiy va moddiy bo‘lmagan operatsiyalarni rejalashtirish, nazorat qilish, boshqarish to‘g‘risidagi fandır.

Logistika tushunchasini kengroq ma‘noda iqtisodiy faoliyat jarayonida vujudga keladigan oqimlarning barcha o‘zaro bog‘langan turlarini yaxlit oqim sifatida boshqarishning zamonaviy uslubiyati va uslubi sifatida talqin qilish mumkin.

Sunday qilib, logistika iqtisodiy faoliyatning maqsadga muvofiq ishlab chiqarish vazifalarini tanlash, ularni hal qilishning samarali uslublarini aniqlash, bu uslublarni qo‘llash bilan boshqarishdan tortib to mahsulotni sotish jarayonlarini tashkil qilish va boshqarishgacha bo‘lgan butun butun bir tizimga yaxlitlik sifatida qaraydi.

Garchi logistika iqtisodiy faoliyatni boshqarishga yaxlitlik sifatida qaralsada, boshqariladigan moddiy va moddiy bo‘lmagan oqimlarning turlicha jismoniy xarakteri oqibatida logistik boshqarishning funksional bo‘limlari yoki sohalari ajratiladi:

zaxiralar logistikasi;

transport logistikasi;
harid qilishlar logistikasi;
sotish (taqsimlash) logistikasi;
ishlab chiqarish jarayonlari logistikasi;
omborlarga joylashtirish logistikasi;
axborot logistikasi.

Har qanday logistika tizimining asosini **transport logistikasi tizimi** tashkil qiladi. Transport tizimida ma'lum bir holatda ishlaydigan barcha transport vositalarining tartiblari aniqlanadi. Ushbu tizim, harakat har qanday vosita sifatida, logistika tizimining qon aylanish tuzilishiga o'xshaydi. Xalqaro transport tizimi ikki yoki undan ortiq milliy transport tizimidan iborat bo'lgan tizimdir. Ushbu tizimning ko'lami butun dunyo, qit'alar, iqtisodiy guruh yoki boshqa mezonlarga ko'ra tanlangan davlatlarning bir qismini qamrab olishi mumkin. Transport tizimi muayyan makon yoki transport tizimini xalqaro maydonda va ushbu makon va atrof-muhit o'rtasida transport xizmatini ko'rsatishi mumkin. Yuklarni xalqaro tashishlarda temir yo'l, avtomobil, havo va dengiz transporti bilan amalga oshiriladi.

Yuklarni xalqaro tashish shartlarini bir qiymatli tarzda belgilaydigan unifikatsiyalangan me'yorlarni o'z ichiga oladi:

tashish hujjatlariga qo'yiladigan talablar;
yukni tashishga qabul qilish va belgilangan punktda uni berish tartibi;
tashuvchining javobgarligi;
tashuvchiga da'volar va arizalarni taqdim qilish protsedurasi.

Bir qiymatli moddiy-huquqiy me'yorlar bo'lmagan taqdirda transport konvensiyalarining me'yorlari va milliy qonunchilik me'yorlari amal qiladi.

Yuqori transport tarmog'ini yaratish imkoniyati o'zgarishi mumkin bo'lgan iqtisodiy va siyosiy sharoitlaridan kelib chiqadi. Shu munosabat bilan, investitsion ustuvor yo'nalishdagi afzalliklar o'zgarishi: zamonaviylashtirilgan investitsiyalar, qo'shimcha qurilish va yangi obyektlarni qurish. Transportning muayyan usullari uchun yo'llar va ulanishlarning maxsus tuzilmalari yaratiladi. Ular Yevropada yuz berayotgan siyosiy o'zgarishlar va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o'zgaruvchan ustuvorliklar asosida o'z vaqtida yangilanadi. Buni Yevropa misolida yaxshi ko'rish mumkin.

Shuningdek, transport tizimini birgalikda rivojlantirishni ta'minlash uchun yaqin ichki aloqalar muhim ahamiyatga ega. Bu individual davlatlarning investitsiya imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lgan, chunki transport individual usullari elementlarini yaratish jarayoni, ayniqsa, xalqaro me'yor bo'yicha murakkab. Shuning uchun turli joylarda va turli vaqtlarda yaratilgan elementlarning yaxlitligini ta'minlaydigan infratuzilma transport elementlarining parametrlarini birlashtirish zaruriyatini vujudga keltiradi. Yaxshi namuna konteyner o'lchamlarini Xalqaro standartlashtirish (ISO) orqali birlashtirish.

Yo'l - transport infratuzilmasining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Yo'llar tarmog'i temir yo'l tarmog'iga qaraganda ancha zichroq. Bu yo'l-transport infratuzilmasidan foydalanish alohida narsalarning mavjudligini oshiradi. Yo'l tarmog'ining yuqori zichligi hisobga olinsa, u deyarli faqat barcha korxonalar va uy xo'jaliklariga ulanish imkonini beradi. Mintaqaviy, davlatlararo va xalqaro ahamiyatga ega avtomobil yo'llari tarmog'i ko'pincha temir

yo'llar bilan kesishadi. Keyinchalik transportning muayyan turini tanlab olish omillari - sayohat, harajatlar va xizmat ko'rsatishning ma'lum darajalari rivojlanlanmoqda.

Ko'p mamlakatlarda avtomobil yo'llarining uzunligi ahamiyatsiz. Bu rivojlanmagan mamlakatlar uchun amal qiladi (masalan, Irlandiya), lekin, nafaqat yo'llarning butun tizimining sifati, qattiq sirtli yo'llarning uzunligi bilan ham tasdiqlanadi. Biroq, bu xarakteristikaning xususiyati, ayrim davlatlar avtomagistrallari tizimidagi sifati eng yuqori bo'lgan asosiy yo'llar bilan bog'liq emas. Yo'llar temir yo'llardan to'siqlarga qaraganda ancha yuqori. Afsuski, bu hodisa xalqaro aloqalarda keng tarqalgan. Temir yo'lining holatida bo'lganidek, konsepsiyalar cheklovlar bilan chegaralanadi, ular kutilgan vaqtda 24 soatdan ko'proq vaqt davom etadi.

Element yo'l transport infratuzilmasini tugunlari - yo'l poyezdlar uchun va boshqa transport usullari bilan yo'llar tarmog'ini ulash nuqtalari sifatida xalqaro transport asosan uzatish, vodoprovod, yoki boshqa tashuvchilar va mashinalar joylar hisoblanadi. Yo'l infratuzilmasi odatda ko'p mamlakatlarda davlatga tegishli hisoblanadi. Biroq, xususiy firmalarga tegishli bo'lgan yo'llar segmentlari mavjud. Ba'zi bir infratuzilma elementlaridan foydalanish pullikdir. Shunga ko'ra, muammo maqbul transport yo'nalishini tanlashda paydo bo'ladi: eng tezkor, eng qisqa yoki eng arzon. Odatda bu bir xil yo'nalish bo'lmaydi. Yo'l tarmog'ining yuqori zichligi bunday tanlovga imkon beradi.

Transport yo'lagi - bu milliy yoki xalqaro transport tarmog'ining bir qismi bo'lib, alohida geografik rayonlar o'rtasida katta xalqaro yuk va yo'lovchi tashishlarini ta'minlaydi. U o'z ichiga berilgan yo'nalishda ishlaydigan barcha transport turlarining harakatlanuvchi tarkiblari va statsionar qurilmalarini, shuningdek, bu tashishlarni amalga oshirishning texnologik, tashkiliy-huquqiy shartlari jamlanmasini oladi.

Transport yo'laklarini shakllantirishni moliyalashtirish Yevropa Ittifoqining maxsus dasturlariga muvofiq xalqaro transport tashkilotlari tomonidan, shuningdek manfaatdor mamlakatlar va xususiy investorlar tomonidan amalga oshiriladi. Bunda yo'laklarni obodonlashtirish yangi bog'lanish yo'llarini qurish, mavjud bo'lgan asosiy texnik inshootlarni aniq yo'lakdan qatnaydigan transport vositalariga moslab rekonstruksiyalash va ta'mirlashni o'z ichiga olishi mumkin. Yangi inshootlarni qurish va eskilarini rekonstruksiyalashda ekologik jihatlarga alohida e'tibor qaratishi maqsadga muvofiqdir.

Hozirgi zamon sharoitlarida O'zbekistonning ichki va tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri uning savdo va transport majmualarini jahon logistika kengligiga tezlashtirilgan integratsiyalash, tovarlar, xizmatlar, kapital va ishchi kuchining erkin ko'chishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish bo'lib hisoblanadi. Bu vazifalarni hal qilishga "O'zbekiston yo'llari", "O'zbekistonning ichki yo'llari" Prezident dasturlari amalga oshirilib kelinmoqda. O'zbekistonda transport siyosati konsepsiyasi, maqsadli dasturlar, O'zbekistonning MDH mamlakatlari bilan transport va energetika sohasida hamkorlik qilish bo'yicha bir qator kelishuvlar amalga oshirish rejalashtirilgan.

Jahon iqtisodiyot bozorida o'z o'rniga ega bo'lgan Xitoy Xalq Respublikasi bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, tovarlar ayirboshlashni jadallashtirish maqsadida, 2022-yil 14-sentabr kuni Qirg'iziston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi, Qirg'iziston Transport va kommunikatsiyalar vazirligi hamda Xitoy Xalq Respublikasi Taraqqiyot va islohotlar davlat qo'mitasi o'rtasida "O'zbekiston - Qirg'iziston - Xitoy" temir

yo'li qurilishi loyihasi bo'yicha uch tomonlama shartnomani imzolanganligi transport logistikasini yangi bosqichga olib chiqishiga yaqqol misol bo'ladi.

O'zbekistonning transport yo'laklariga qo'shimcha ravishda yangi transport yo'lagining loyihasi ishlab chiqilmoqda. Bu loyiha ustida ishlashga O'zbekiston va Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) davlatlari mutaxassislari jalb qilingan. Ekspertlarning fikriga ko'ra, O'zbekistondagi transport sxemalarida O'zbekiston -suvli daryolarga ega bo'lmagan mamlakat ekanligi amalda hisobga olingan, huddi o'sha masofaga 1 tonna yukni daryo bo'yicha ko'chirish uchun esa temir yo'l logistikasi bo'yicha ko'chirishga qaraganda 6 marta, avtomobil logistikasi yo'li bo'yicha ko'chirishga qaraganda esa 25 marta kam energiya sarflanadi. Shu sababli transport tarmog'ining magistral temir yo'l trassalari kemalar suzadigan daryolar bilan kesishadigan nuqtalarda terminal tugunlariga ega bo'lmagan nursimon-tarmoqli (O'zbekistonning Yevropa hududiga chiqishi) va to'g'ri burchakli kenglik-meridional (O'zbekistonning Osiyo hududiga chiqishi) konfiguratsiyasini tanlash oqilona yechim bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston MDH davlatlarini gaz va metall bilan bir qatorda yangi milliy mahsulot - tranzit transport xizmatlarini eksport qilishni taklif qilmoqda. O'zbekiston bu mahsulotni xorijiy sheriklarga o'zaro foydali shartlarda sotish imkoniyatiga ega. O'zbekiston orqali tranzit qilish yagona qonunlar amal qiladigan yagona bojxona hududi orqali amalga oshirilishi ham muhim omil bo'lib hisoblanadi. Tranzit transport xizmatlarini eksport qilish O'zbekistonga katta foyda keltiradi. Bu avvalambor transport xizmatlari va hamrohlik qiluvchi boshqa xizmatlar uchun to'lovlar ko'rinishidagi pul kirimlaridir. Bundan tashqari, tranzit mamlakatlarga transport infratuzilmasini rivojlantirishga investitsiyalar yo'naltiriladi, ular zamonaviy transport texnikasi va texnologiyalarini joriy qilish maydonlariga aylanadi, chunki tashkil topgan va faoliyat ko'rsatayotgan yo'laklarning barcha ishtirokchilari uning barqaror ishlashi va logistik harajatlarning kamayishidan manfaatdor bo'ladi. Bularning barchasi, o'z navbatida, milliy tashqi savdo va ichki tashishlarning rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni yaratadi, shuningdek, tranzit yo'laklar o'tadigan mintaqalarning rivojlanishini o'z izidan ergashtiradi. Shuningdek, tranzit mamlakatning xalqaro arenadagi ta'sirini kuchaytirishning ishonchli vositasi bo'lib hisoblanadi.

O'zbekistonning xalqaro transport yo'laklarini shakllantirishda faol ishtirok etishi keyingi yillarda mamlakat transporti sohasidagi birinchi galdagi vazifalardan biriga aylangan. O'zbekiston uchun bu masalaning muhimligi shu bilan shartlanadiki, xalqaro mehnat taqsimoti va transport xizmatlarini eksport qilish uchun mamlakatning foydali geografik joylashuvidan maksimal darajada foydalanish O'zbekistonda tarkib topgan iqtisodiy vaziyatning yaxshilanishiga katta hissa qo'shishi mumkin.

Mamlakatning transport tizimini takomillashtirish va Yevroosiyo bog'lanishlarini ta'minlash uchun qudratli tranzit salohiyatidan foydalanish O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bu O'zbekistonda yalpi ichki mahsulotning o'sishiga transport ishi hajmining ortishi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridagi multiplikativ samara bilan shartlanadigan ulkan hissasiga aylanadi. Tranzit (milliy transport tizimining yuklar va yo'lovchilarni tranzit tashishdan keladigan daromadi) valyuta kirimlarining muhim qismiga aylanadi.

Yevropa qit'asining 30% dan oshiqroq qismini egallagan va yuqori darajada rivojlangan transport tizimiga ega bo'lgan Rossiya bu yo'nalishda tranzit bog'lanishlarni ta'minlaydigan tabiiy ko'priq bo'lib hisoblanadi. Hozircha O'zbekistonning qudratli tranzit imkoniyatlaridan yetarlicha foydalanilayotgani yo'q.

Shu bilan birgalikda O'zbekiston hududini aylanib o'tish bilan Yevroosiyo bog'lanishlarini amalga oshirishni ko'zda tutuvchi bir qator yirik xalqaro transport loyihalari ishlab chiqilmoqda. Hozirgi kunda xalqaro tashkilotlarning mablag'lari hisobidan, xalqaro moliya institutlarini ham o'z ichiga olgan holda, bu loyihalarni moliyalashtirish boshlanganligini hisobga oladigan bo'lsak, mamlakatning samarali tranzit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, milliy transport tizimining rezervlaridan foydalanish, yirik tranzit va tashqi savdo yuk oqimlarini mamlakat transport kommunikatsiyalariga jalb qilish maqsadida transport loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish uchun O'zbekistonda vaqt juda oz qolmoqda.

O'zbekistonning transport kommunikatsiyalariga yo'lovchi va yuk oqimlarini jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida davlat va hokimiyat organlarining harakatlarini muvofiqlashtirish bo'yicha maqsadli yo'naltirilgan faoliyatni amalga oshirishi zarur bo'ladi.

Mamlakatning geografik joylashuvining afzalliklaridan to'laroq foydalanish, tashqi savdo faoliyatining o'sib borayotgan hajmlarini ta'minlash, O'zbekistonning jahon xo'jalik tizimidagi o'rnini mustahkamlash uchun yaratiladigan xalqaro Yevroosiyo transport infratuzilmasining elementlari sifatida O'zbekistonda xalqaro transport yo'laklarini shakllantirish va rejali tarzda rivojlantirish zarur bo'ladi.

Tashqi savdo va tranzit tashishlarning asosiy yuk oqimlari O'zbekistonning mintaqalararo bog'lanishlarda tashishning asosiy yo'nalishlari bilan mos tushadi, ular o'tadigan rayonda O'zbekistonning 80% dan oshiq aholisi va sanoat potentsiali jamlanadi. Bundan shu narsa kelib chiqadiki, xalqaro transport yo'laklarining rivojlanishi O'zbekistonning tashqi iqtisodiy manfaatlariga ham, ichki iqtisodiy manfaatlariga ham javob bera oladi.

O'zbekiston Respublikasida xalqaro logistikani rivojlantirishning muhimligi ko'p jihatdan uning hududida logistik infratuzilmaning muhim elementi - umum foydalanadigan avtomobil yo'llari tarmog'ining borligi bilan belgilanadi. Respublika hududida 1 km² ga to'g'ri keladigan avtomobil yo'llarining zichligi 0,4 km ni tashkil qiladi (masalan, Rossiyaning Yevropa qismida bu ko'rsatkich 0,2 km ga teng).

Respublikamizdagi jami avtomobil yo'llar tarmog'i 184 ming km uzunlikda bo'lib, undan 42695 kilometri - umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llaridir.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning markazida, sharqdan, shimoldan va janubdan keladigan savdo yo'llarining chorrahasida joylashganligi xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan avtomobil yo'llarining shakllanishini shartlagan (Transyevropa transport yo'laklari tarkibida). Respublika hududi bo'ylab «E-40» kategoriyali xalqaro avtomobil yo'llaridan O'zbekiston orqali o'tadigan Qo'ng'iroq - Nukus - Dashxovuz - Buxoro - Navoiy - Samarqand - Jizzax - Toshkent yo'nalishlari mavjud. Transport oqimlarining O'zbekiston Respublikasining nisbatan tor geografik maydonidagi tranzit yo'laklar doirasida konsentratsiyalanishi yuklarni qayta yuklashning avtomobil transportidan foydalanish nuqtai-nazaridan bir-biridan optimal masofada joylashgan terminalli transport tugunlariga to'planganligi mamlakatni xalqaro

logistika tarmog‘iga integratsiyalash bilan, dunyoda yuk oqimlarining o‘sib borishi kontekstida mamlakatning tranzit potensialidan samarali foydalanish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O‘zbekiston, 2016.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining — O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni (Xalq so‘zi, gazetasi, 2017 yil, 8 fevral)

3. Sh. Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T.: O‘zbekiston, 2017 y.

4. Samatov G.A., Samatov R.G., Choriyev X.Sh. — Logistikada axborotlashtirish tizimi va intellektual transport tizimlari. T: O‘zbekiston, 2019 y.

5. Irisbekova M.N. — Marketing tamoyillari asosida transport xizmatlari bozorini optimallashtirish iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiya. 2017 y.

6. Ivut R.B. - “Организационно-экономический механизм управления логистическими системами на транспорте и в дорожном хозяйстве”; Belorussiya milliy texnika universiteti, 2012 y.